

Qala – Abşeronun arxeoloji və etnoqrafik irsi kimi

Mələhat Fəracova,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: malahat@mail.ru

Abşeronun şimal-şərqində yerləşən Qala kəndi bu yarımadanın ən qədim insan məskənlərindən biri sayılır. Sahil yaşayış məntəqələrinə nisbətən yadda həvəsi azca istisna və quru təsiri başlıqlar. Qəsəbənin ərazisi gillə-qırıq, sirt torpaqlardır. Məhz bu səbəbdən da qəsəbə ərazisinin yaşıllığı və bitki örtüyü çox zəifdir. Orta əsrlərdə bu ərazidə əhalinin həyatında mühüm rol oynamış 2 göl də mövcud olmuşdur. İngilis səyahətçisi Şupv yazır: "Bəki ətrafında 2 göl var. Həmin göllər vastəsizə təbii içliqim köməyi ilə əhəli buradan döz qıxır". Şirin sulu göl "nohur" adını almışdır. Qayıqlarından axan suyun qalığı yarığı buradır. XIX əsrdə bu yerlərdə neft çıxarılmışa başlandı. Sonralar neft istehsalı, sənayenin inkişafı ilə əlaqədar sənaye tullantılarının gölə tökülməsi nəticəsində suyun səviyyəsi qalxmış və iki göl birləşmişdir.

Qala Dövlət Tarix-Etnoqrafiya Qoruğu

Qala Dövlət Tarix-Etnoqrafiya Qoruğu paytaxtımıza yaxın olduğu qədar da, özündə çox uzaq keçmiş yaşayır. Ümumi ərazisi 81,5 hektar olan qoruq qədim yaşayış yerlərinin qalıqlarını, qədim qayüstü təsvirləri, hamamları, yeraltı kəhrizləri, məscidləri, ovdanları, turlələri, sərəbələri, o cümlədən müxtəlif arxeoloji tapıntıları zəngin, açıq səma altında yerləşən Arxeoloji-Etnoqrafik Muzeyi, Azərbaycan və dünyanın müxtəlif ölkələrindən sənətkarlar tərəfindən hazırlanmış sənət nümunələrini mövcud olduğu Əntiq Əşyalar Muzeiyi və X–IV əsrlərə aid Qala qəsri çəmlişdir.

Qala Dövlət Tarix-Etnoqrafiya Qoruğu Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinətinin 18 aprel 1988-ci il 135 saylı qərarı ilə yaradılıb. Ərazisi 81,5 ha-dır. "Azərbaycan Respublikası ərazisində dövlət mühafizəsinə götürülmüş qədimzəmin tarix və mədəniyyət abidələrinin əhəmiyyət dərəcəsinə görə bölünməsinin təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinətinin 2001-ci il 2 avqust tarixli 132 nömrəli qərarında dəqişliklərlə edilməsi barədə 7 iyul 2014-cü il qərarına əsasən qoruq ərazisində 228 abidə qorunub saxlanılıb. Bunlara 5 məscid, 1 qala, 3 hamam, 2 türbə, 3 ovdan, 1 qaya yalığı, 22 sənəmlik, 5 tövə, 13 sərəbə, 173 yaşıl-bacalı yaşayış yeri aiddir. Arxeoloji qazıntılar zamanı Qala qoruğu ərazisindən e.ə. III minilliyə aid qədim insan yaşayış məskəni. Tunc dövrünə aid qayüstü rəsmlər, otla əslərə aid yeraltı yollar, təndirlər, ovdanlar, quyular, çox nisiz uçluqlar, sikkələr, saxsı qalıqlar və s. tapılmışdır. Qazıntılar nəticəsində e.ə. III minilliyə aid yaşayış məskəninin aşkarlanması göstərir ki, Qala kəndi ərazisində insanlar 5 min il əvvəl məskənlənmişlər. Qeyd edək ki, Qala kəndində 4 məhalla oldu: Hacı Ramazan, Çəmbərəkənd, Tarəkama və Balavərdi. Qədim məhəllələr

bu gün də qorunub saxlanılır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Qala qoruğu 2016-cı ildən Avropa Birliyi nəzdində bəyməlxalq CARP təşkilatının üzvüdür.

Qoruq ərazisində 5 məscid mövcuddur ki, bunlar arasında ən qədimi "Cüma məscidi"dür. Məscid qədim Qala qəsriinin daxilindədir. Kəndin əsas dini tikilisi kimi əlverişli rəyefədə yerləşməklə həcm-məkan həllinə görə müdafiə qalasının məmarlıq-plan quruluşuna uyğunlaşdırılmış, ətraf səhərsalası strukturunda dini mərkəzə çevrilmişdir. Cüma məscidi Qala divarlarını şimal-qərb hissəsində künc mövqə tutmaqla onun həcmi niyə istiqamətə kəsir. Məscidin işıq tarixi XVII əsrdə aid edilir. Lakin məscid üzərində bu əsrdə bəna işləri aparıldığına görə onun tarixini daha qədim saymaq olar. Maraqlı fakt odur ki, məscid na vaxtsa müdafiə qalası ilə bir kompleks təşkil etmişdir. Bu dini məbədin bir neçə mərhələdə tikilmə versiyası irəli sürülür. Tikintinin şərdən başlanılan oğlu tikinti texnikası nöqtəy-nəzardən ən qədim hissə hesab olunur. Qala divarları üzərində uca dılmış məscidin səmimi divan buru bir daha sübut edir. Arxeoloji qazıntılar zamanı birinci məscidin altından dəirəvi stolu xatırladın 12 taxcalı, ovalşaklı yerli kəməri aşıkar olunmuşdur (yaşın ki, qızı ibadət üçün nəzərdə tutulub).

Digər bir məscid işıq tarixi 1864-cü ilə təsadüf edir. Kərbəlayi Süleyman tərəfindən tikdirilmiş məlum Balavərdi məscidi. Giriş qapısının üstünə oturdulmuş epiqrafik daş kitabədə Balavərdi adı imkənli şəxsin məscidi bərpa etdirməsinə sonra dini məbədin "Balavərdi məscidi" adlandırıldığı yadımlaşır. Qeyd edək ki, həzrədə ibadətə açıl məscidlər sırasındadır.

Məmarlıq quruluşuna görə diqqəti çəkən növbəti məscid Çəmbərəkənd məhəllə məscidi. İki, fəsadına həkk olunmuş yazılı kitabəyə əsasən tarixi 1842–43-cü illərə şamil edilir. Yeri əhəli iş məscidin daha qədim tarixə malik olduğu fikrindədir. Məmarlıq şərhinə görə Abşeron yarımadasında Mərdəkənd kəndindəki Tubaşəhi (XV əsr), Kəslərən "Şah Abbas" məscidi (XVII əsr), Nərdənan kəndinin Hacı Baxşı (XVII əsr), Bakının Key-Qubad (XV əsr), Sıvraqşahlrın saray məscidinə (XV əsr), Gəncənin qədim Cüma məscidinə (XVII əsr) analoji yaxınlığı bu fikirləri təsdiqləməyə imkan verir.

Hacı Ramazan məhəllə məscidi də dövrümüzə kimi tam şəkildə qalıb çəlməməz məmarlıq abidələrindən biridir. Kəndin şimal hissəsində yerləşən eymadlı məhəllənin yeganə monumental tikilisidir. Plan kompozisiyası "T" şakili məscidin tarixi XVII–XVIII əsrlərə bəqlinir. Tikinti tarixinə görə Cüma məscidindən sonra

inşa edilməklə bu məhəllə məscidi kəndin ən qədim dini tikilisi kimi qəbul oluna bilər.

1911-ci ildə inşa edilmiş, əhəli arasında "Göy günbəzi məscid" kimi tanınan tikili ərazisinə görə daha geniş, məmarlıq üstünlübnə görə digər məscidlərə nisbətən daha mürəkkəbdir. Giriş hissəsi döz şaklindədir. Giriş hissəsinin üzərində ay və 8 guşalı ulduz təsviri edilmişdir.

Qala kəndində 3 hamam mövcud idi: "Şor hamamı", "Qum hamamı", "Bəyramlı hamamı".

"Şor hamamı" kəndin canub hissəsində, döz gölünün yaxınlığında yerləşirdi. Hamamın suyu məhz göldən çəkilmişdi. Gölün suyu dözlu olduğundan daha çox müalicəvi məqsəd daşıyırdı. Bu su daha çox dər xəstəlikləri zamanı istifadə olunardı. Hamam dağılmış, lakin özülü bu günə qədər qalmışdır. 2012–2013-cü illərdə aparılan arxeoloji qazıntılar sübut etmişdir ki, hamam XVIII əsrdə inşa olunub. Aşkarlanan dəmir materialları isə onun XIX və XX əsrlərə yenidən bərpasından xəbər verir.

Hamamlardan yalnız biri bu günə qədər fəaliyyət göstərir ki, kənd sakinləri arasında "Bəy hamamı" adı ilə tanınan "Bəyramlı hamamı"dır. Giriş hissəsindəki epiqrafik yazı hamamın 1801-ci ildə Bəyramlı adı saxsı tarafından təmir edildiyini bildirir. Ehtimal ki, tarixi daha qədimdir.

Qoruq ərazisində yerləşən ən qədim "Qum hamamı" təsadüfən bərpəçilər tərəfindən tapılıb. Məlum olub ki, hamam XII–XIV əsrlər məmarlıq quruluşuna malikdir. Torpağın altında yerləşdiyindən "Qum hamamı" adlanır. Sanitariya-gigiyena təyinatından əlavə, istirahət otaqları da vardır. Hamamın özünəməxsusluğu – yer səthindən 1,5–2 m aşağı olması istiliyin saxlanmasıdır rol oynayır. Arxada qazanxanası var – divartın içindən və döşəmənin altı ilə keçən saxsı (keramika) burlar vastəsizə hamamı qızdırırlarmış. Geyim otlu və hovuzla yanaşı, 8 otağı özündə birləşdirir. Otaqların birində müqəddəs Kəbə istiqamətində qurulmuş məhrab mövcuddur ki, buradan naməz qılmaq üçün istifadə fəaldir.

Qədim Qala qəsri

Qala Dövlət Tarix-Etnoqrafiya Qoruğu ərazisindən ən yüksək nöqtələrindən birində inşa edilmiş qəsri ətrafında 2009-cu ildə başlanmış arxeoloji qazıntılar zamanı qədim X–XII əsrlərə mənsubluğu sübut edilmiş. Elə həmin ildə da qəsri Heydər Əliyev Fondu tərəfindən yenidən bərpa olunub.

Arxeoloji qazıntı zamanı üst təbəqədən otla əslərə dair məlumatlaşdırılmaq ki, bu da ərazinin ortası əslərə dair yaşayış məskəni olmasını sübut edir. Aşkarlanan təndir qalıqları, keramika hissələri (boyalı və boyasız), dəmir alətlər, heyvan bəqləmə üçün dəliklər, yaşayış məkanları arasında qala ətrafında kompleks şəkildə yaşamasından xəbər verir.

Arxeoloji qazıntılar zamanı iki yeraltı yol da aşkarlanmış. Yeraltı yollar X–XIV əsrlərə aid edilir. Həmin yollardan biri qayaların altından keçir. Yeraltı yolun içində dəirəvi formada qədim tikilinin özülü, onun altında isə yenidən dəirəvi formada kiçik otaq var. Bəzi əmlmlər bu otaqların təpəsizlər tərəfindən tikililər fərzisizəyini irəli sürürlər. Deyilənsə görə, Azərbaycan ərazisində islam dini yayılmağa başlandıqdan sonra təpəsizlər baş bəsləmə zidd rituallarını açıq kiçit

çərində reallaşdırmaqdan çəkinmiş və məhz bu cür yeraltı otaqlarda yerinə yetirilmiş.

Düvər qalıqları e.ə. III–II minilliyə aid edilir. Qasr Qala kəndinin ən yüksək nöqtələrindən birində inşa edildiyindən bəzi əmlmlər onun müşahidə xarakterli məntəqə olduğu fikrini irəli sürür. Qəsri müşahidə qullarının hündürlüyü 13 m 80 sm-dir. Buradan bütün qoruq ərazisini və digər qəsəbələri əsaslıqla görmək mümkündür. Cüma məscidi qəsriin daxilində yerləşir. Məscidin işıq tarixi XVII əsrdə aid edilir. Tikilinin daxilində yerləşən yeraltı otaqlar arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılmış silah qalıqları buranın məscid kimi fəaliyyət göstərəcəsinə öncə döyüşçüləri yerləşdiyi, gələcəddəyi istehkam olmasını fikrində daşıyarmış imkan verir. Namaz qılanat qədim canub hissəsində dəvərə məhrab vardır. Təzə tikilən da canub hissəsində məhrab vardır. Burada iki məhrab olmuş qədimlər və kişilərin bir məscid daxilində ayrı-ayrılıqda (ibadətli yerlər) yerləşməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Məscidin içkisindən daha qülxərik ki, bu da nəmə saatlardan müəzzinin tikilisinə qalıb azan oxuyaraq məhəllə sakinlərini bəsləməmişdir.

Əntiq Əşyalar Muzeiyi

Qala Əntiq Əşyalar Muzeiyi Heydər Əliyev Fondu tərəfindən Qala Dövlət Tarix-Etnoqrafiya Qoruğunun ərazisində yaradılıb. İnşa olunmuş və Şahid Həbibullayeving saxsı kolleksiyasına əsasən yaradılıb. Uzun illər ərzində yığılən zəngin kolleksiyaya həzrədə üç minədək məddi mədəniyyət nümunəsi əhatə edir. Kolleksiyanın əsasını təşkil edən Azərbaycan sənətkarlarının yaradığı əntiq əşyalar dəfərləri bəyməlxalq sərgilərdə, o cümlədən Paris, London, Vaşinqton, Berlin, Moskva, Dahirə, Rabat, Biskek, Daşkənd və digər səhərlərə nümayiş olunmuş, hər dəfə də böyük maraqla qarşılanmışdır.

Muzeydə nəmli toptulun 800 eksponatı nümayiş etdirilir. Üçmərtəbli binanın ikinci və üçüncü mərtəbələrində Azərbaycan xalqının əslərbəyər yaradıldığı müxtəlif dekorativ-təbiiq sənəti incisi, müxtəlif bəqlərimizdən toptulmuş, ABS, Almaniya, Avstriya, Rusiya, Fransa, İngiltərə, Belçika, İran, Özbəkistan, Polşa, Türkiyə və digər ölkələrdə hazırlanmış, qədim zamanlardan xalqımızın məişətinə dəxil olmuş əşyalar sərgilənir.

Muzeyi tutumu yarım litrdən 90 litrə qədər olan 156 səmərə

zənginləşdirir. Əksəriyyəti Rusiyanın Tula, Moskva, Sankt-Peterburq, Ural və digər şəhər və bölgələrindən götürüldü. XVIII–XIX əsrlərə aid samovarlardan bir qismi isə Polşa, İran, Avstriya, Amerika Birləşmiş Ştatları və başqa ölkələrdə istehsal olunub. Burada Azərbaycan samovarları da nümayiş etdirilir. Ekspozisiyada qadım kişi və qadın kameraları, sünəblər və bilzarçılıq, silahlər, o cümlədən tabaqzənkarli və xançarlar yer almışdır.

Binanın birinci mərtəbəsində konfrans zalı, inzibati və fond otaqları mövcuddur.

Qala Arxeoloji-Etnoqrafik Muzey Kompleksi

Qala Arxeoloji-Etnoqrafik Muzey Kompleksi 2008-ci ildə Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə Qala qoruğu ərazisində, kəndin ən qadım yaşayış yeri olan "Balaverdi" məhəlləsində, açıq səma altında yaradılıb. Muzey kompleksində e.ə. III–II minilliklərdən XX əsrdə qadım tarixi əhəmiyyətli abidələr, müdri mədəniyyət nümunələri var. Burada əsasən Şərqi Ağbərşeron Tunc dövrünün abidələri – kurqanlar, dolmen, qarğıstıq rəsmlər və s. bərpə edilmiş, ilkin görünüşü qorunmuşdur.

Açıq səma altında yerləşən muzey kompleksində xalçaçılıq, dulmuşluq, dəmirçilik kimi sənətləri öyrədən emalatxanalar yaradılıb. Qala kəndində qoyunçuluq yüksək səviyyədə inkişaf etdiyindən xalçaçılıq üçün lazımı xammalı yerindəcə tapmaq heç də çətin deyildi. Bunun üçün əvvəl yun yuyulub darənir, cəhra vasitəsilə sap ayrılır, sonra boyandırılır. Xalçanı toxumaq üçün hana, hava, biçəq, kirkit, qaççı və s. alətlərdən istifadə olunurdu.

Dulmuşu həyatı ədalətləndirən arazi muzey kompleksinin diqqəti ən çox cəlb edən hissələrindən biridir. Burada anbar rolunu oynayan yerli quyular, orta əsr yaşayış evi, su quyu, carhovuz və dulmuş emalatxanası olduğu kimi qorunub saxlanılıb. Tarixi eramızdan əvvələ aid qadım dulmuşluğun sirləri bu həyatda professional sənətkarlar tərəfindən öyrədilir.

Ağbərşeron ərazisindən aşkarlanan qayaüstü rəsmlər muzey kompleksində nümayiş olunur ki, e.ə. III–II minilliyə aid edilənlərlə müvafiqdir. Təsvirlərdə o səhnəsi, insanı qurban vermək, müqəddəs nikah və s. səhnələr göstərilir. Qayaüstü rəsmlər xalqımızın müxtəlif dövrlərdə o qabiliyyəti, dünyagörüşü və özünə hörmətini geniş məlumat verir. Ayrı-ayrı təsvirlərdə əsas yer

qadın ilahəsinə verilib. O daha ahatalı – ayaq üstə, alları qabxmış və ya sinsində çarxq vəziyyətdə göstərilir. Petroqliflər arasında diqqət cəlb edənlərdən biri də Türkən qəbəsindən tapılmış qadın təsviridir. O, böyük bir qayanın mərkəzindədir. Həmin qaya üzərində, bu daşın dairəsi boyunca sayı 28–29 olan kiçik çökləklər oylunmuşdur. Ki, bu da arxeoloqlar təsvirdən təqribən kim, bəhrələnmə qənaətinə gətirir. İkinci fərqliyyəyə əsasən isə bu, oyun məsası kimi istifadə edilə bilər. Çünki belə çökləklə daşlar Misir firənlərindən qəbirlərdən aşkarlanıb və onlar oyun məsası kimi qadım olurdu.

Maraq doğuran qadım abidələrdən biri qadım müşqi aləti – qavaldaşdır. Qavaldaşların hər biri gərkməcə atfəddə mlncələrə qaya parçələndirən o qəddər də fərqlənir, ancaq o, xüsusi özəlliyi ilə seçilir. Bu özəllik həmin daşların müxtəlif sahələrində zərbə daşlarla zərbə endirməkə alinan müxtəlif tonlu, metal çingəli səslərdir. Bu daşlarla zərbə alətlərdə ilə edilən müşqi nömrələrin səsləndirilmək mümkündür.

"Zira – qadım yaşayış məskəni" adlanan arazi geniş dairəvi formadadır. Zira qəbəsindən tapılmış məskən Tunc dövrünə, xronoloji olaraq e.ə. II minilliyə son – II minilliyin əvvəlinə aiddir. Məskən yeganə olduğundan və abidənin sükülməməsi üçün yalnız kanara düşməyş daşlar gətirilmiş, digər hissələri isə imitasiya edilərək nümayişə yığılmışdır. Zira məskəninin analoqu yoxdur, nadir tapıntı hesab edilə bilər. Zirədə yerləşən bu məskənin kəndində, divarların atfəndində "dolmen" xatirədən maili və üfəyi plitələrdən böyük olmayan kiçik həcmdə ayrı-ayrı yaşayış yerləri vardır. Görülmüş kimi, daşlardan yığılmış dairəvi tikilinin mərkəzində ocaq quraşdırılmışdır. Divarların daxili hissəsində ananəvi və səciyyəvi xüsusiyyətlərdən biri petroqliflərdir. Belə təsvirlər əsasən daşların üzərinə baretəf və qravür üsulu ilə çəkilirdi. Təsvirlərdə Ağbərşeron sakinlərinin dini və dünya duyumunu əks etdirən müxtəlif sujet və obrazlar göstərilir. Bununla paralel olaraq təsvirlər süjetlərdə insan, heyvan və həndəsi işarələrlə təqdim edilmişdir.

Daş stələnlər birində maral və maraldan yuxarı hissədə alında çubuq insan təsvir olunub. Ola bilər ki, bu çubuq simvolu dairəvi çökükdə görüldüyü kimi qəbərdir.

Qadım düşüncələrə görə, maral obrazı və onun şəxəli buynuzları günəş rəmzidir. Nadir hallarda Ağbərşeron petroqliflərində rast gəlinən alında çomaq insan fiquru Ağbərşeronun qadım tayfalarının dini panteonunda allahlardan biri olması istisna deyil.

Burada çoxlu sayda saxsı, sümük və daşdan hazırlanmış amək alətləri, zinat əşyaları, sikkələr aşkar olunmuşdur ki, bütün bu artefaktlar arxeoloji qalereyada qorunub saxlanılır və nümayiş etdirilir.

Kompleks ərazisində yerləşən həyatlar kiçik olub, əsasən bir neçə ağac, xüsusilə tut və ya püstə ağacı əkilirdi. Həyatlarda divarların hündürülyü əsasən 1 m 50 sm hündürülyündə, qapılar isə əsasən bir araba enində olurdu. Həyatlara su quyu, taxıl üçün zirzəmi və tuz üçün quyru da xarakterikdir. Qala kəndində kimərtəbəli evlərin tikilməsinə XIX əsrin sonları – XX əsrin əvvəllərində başlanmış. Muzey kompleksində mövcud olan və "Tacir evi" adlandırılan yeganə kimərtəbəli binanın birinci mərtəbəsi 1810-cu ildə inşa edilmiş. Həyatda alətdə istifadə etmək məqsədində təmir və saxlanılan daş hovuzda rast gəlinir. Mətbəx evi kompozisiyasından çxvirlər

kanarda, həyatda inşa edilmişdir. Səda tutumu daha böyük olan mətbəxdə alətin, demək olar ki, gündəlik həyatı bəryan ediridi. Yaşayış evinin içərisində rast gəlinən dekorativ elementlərdən biri də çraq və müqəddəs kitab "Qur'an" qoymaçılıq divarlarıdır, döşəmədən 1,8–2 m hündürülyədə açılmış kiçik taxçalardır. Döşəmələrə basırı və palaz döşəməklə otaqlarda istilik və rahatlıq yaradılırdı. Qonaq otaqlarının interyerinə xüsusi diqqət yetirilirdi. İkinci mərtəbədə otaqlar güdüzlüq qonaq, gecələr yatmaq otağı kimi istifadə olunurdu. Artıq XIX əsr ortalarında Həştərxandan gəmi vasitəsilə taxca-şəlbən məmurları gətirildi ki, bu da Qala kəndində daha zəngin məmarlıq kompozisiyasına malik evlərin meydana gəlməsinə ilə nətəcildi. Dərn örtüyü taxca-şəlbənə avazından, taxca və rəflərə kürsünü əvaz edən buxanlar, divar şkafları, güzgülər əlavə olundu, döşəmələr xalılar, mükəttəllər vasitəsilə bəzədlərək interyera yeni çəllər əlavə edilirdi.

Açıq səma altında muzey ərazisində meqalit qəbirlər də var. Meqalit abidələrə meqirar, kromlextər, siklop qəbirlər, dolmenlər və s. aiddir. Dolmenlər dəfn, dini ayınlar icra etmək və yaşayış üçün nəzərdə tutulurdu. Meqirar ibadət otağı, arzu və niyyətlər məqsədliirdi. Burada dualar oxunur, arzu və niyyətlər nəminə qurban və ya nəzir verildirdi. Meqirar evni zamanda müqəddəs məkan kimi tez- tez ziyarət olunan bir yer idi.

İnsanların gündəlik tələbatlarını ödənilməsi üçün yaşayış yerlərində kiçik və böyük məhəllə bazarları mövcud idi ki, açıq səma altında yerləşən Arxeoloji-Etnoqrafik Muzey Kompleksində qurulmuş kiçik məhəllə bazarı da buna nümunədir. Belə məhəllə bazarında qida məhsulları, al, meyvə-tərəvəz və bu kimi məhsulların alğı-satqısı ilə məşğul olurlardı.

Ərazidə diqqəti cəlb edən abidələrdən biri də qadım kurqan-

lardır. Burada Ağbərşeron ərazisində tapılmış bir neçə kurqan ilkin görünüşündə olduğu kimi qorunub. Kurqanlardan biri 2005-ci ildə tədqiq olunmuş, tarixi III–II minilliklərə aid edilən Türkən kurqanıdır. Qəbriyə girmizi rəngli kiçik qab, insan sümüklərinin qalıqları, çay daşının dastı dastları aşkarlanmışdır.

Digəri Dübəndi kurqanıdır ki, tarixi II minilliyi I yarısına aiddir. Dəfn kamerası mərkəzdə yerləşir. Orada dəfn olunmuş sümükləri, saxsı qabların qırıqları, muncuqlar tapılıb. Dübəngən kamerasında antropomorf abidənin qarşısında daş dəstələri, çay daşından çapaçaq, heyvan sümükləri, gənəşböğəzli saxsı qablar aşkar olunub.

Açıq səma altında yerləşən muzey kompleksində kurqanlar isə yüngül, orta əsrlərə aid sardəbələr də mövcuddur. Sardəbələr ananəvi qəbirlər idi. Dünyanı daşın insanın ölümündən öncəki vəsiyyətinə uyğun olub və qəbirlərdə müvəqqəti saxlanılırdı. Qadım yaşayışında lədi ki dəfə müqəddəs torpaqlarə kanarları yola düşəndə onları sümükləri qutularla yığılaq dəfn olunmuş üçün vəsiyyət etdikləri şəhərlərə göndərilirdi. Bu şəhərlər əsasən İraqın Kərbəla, İrənin Məşhəd və bəzən də Ərəbistanın Məkkə və Mədinə şəhərləri olurdu.

Son illərdə alimlər qarşısında Qalaya gələcək nəşillər üçün qoruyub saxlamaq və arxeoloji işi kimi istifadə etmək məqsədilə bu ərazilərdə tarixi tədqiqat işləri aparmaq üçün gənək imkan açılmışdır. Qala arxeoloji və mədəni irsinin mükəmməl tədqiqat tarixi landsşaftsünəsliliyib hesabə almağə yənaş, qadım insanların tarixi-böyüq fərqli profilərdə çalışın mütəxəssislərinin birliyi sayı nəticəsində həll oluna bilər. Sənda onu da xüsusilə vurğulamağə lazımdır ki, həzrədə müasir üsullarla (3D model) Qala qoruğunda yerləşən abidələrin modelləri yaradılır. ♦

Ədəbiyyat:

- Əliyeva R. Unikal Qala kəndi. Bakı: Təknur MMC–2007, 137 s.
- Əliyeva İ., Abdullayev F. Nəməlanun Ağbərşeron. Bakı–2011.
- Fərəsova M. Azərbaycan qayaüstü incəsənəti. Bakı: Aspiroqraf–2009, 319 s.
- Məmedov V. Srednevekoviyi zamək v seleniyi Yala. 1990.
- Salimov T., Abdullayev F. Qala və qalalar. Bakı–1992.

Резюме

В археолого-этнографическом музеем комплексе под открытым небом демонстрируется ландшафт Абшерон, существующий в III-II тысячелетиях до н.э. его история и традиции, мировоззрение, образ жизни древних людей. Здесь в основном установлены памятники периода бронзового периода Восточного Абшерона – это восстановленные в изначальном виде курганы, дольмены, наскальные рисунки и т.д.

Ключевые слова: Абшерон, Налда, наскальные рисунки, запоевдники, пейзаж.

